

מוה"ר מיכאל רוזנצווייג
ראש ישיבה
ראש כולל, המכון הגובה לתלמוד ע"ש ברן

עיקר פוטר את הטפל*

א. שיטת התוס' שלא שייך עיקר פוטר את הטפל

כשאין אכילת העיקר והטפל בבת אחת

שנינו במשנה ברכות (מד.): "הביאו לפניו מליח תחלה ופת עמו מברך על המליח ופוטר את הפת, שהפת טפלה לו. זה הכלל כל שהוא עיקר ועמו טפלה מברך על העיקר ופוטר את הטפלה". ועיין בגמרא: "ומי איכא מידי דהוי מליח עיקר ופת טפלה? אמר רב אחא בריה דרב עזירא אמר רב אשי באוכלי פירות גנוסר שנו".

והקשו התוספות (ד"ה באוכלי) למה לא בירכו רק על הפירות גנוסר שהם באמת העיקר, שלא בא המליח אלא להשיב הלב שנחלש מחמת מתיקות הפירות. ותירצו שני תירוצים: א', "וי"ל דמיירי שלא אכל הפירות באותו מעמד"; ב', "א"נ בשעה שאכל פירות גנוסר לא היה שם עדיין מליח ופת דלא היה יודע שיחלש לבו מחמת המתיקות".

וצ"ע מאי שנא שני התירוצים זה מזה. אבל יש לדייק שבתירוץ הראשון הדגישו התוס' שאין העיקר נוכח בזמן אכילת הטפל. ואילו בתירוץ השני ציינו התוספות שלא היתה כונה לאכילת הטפל בזמן אכילת העיקר. אולם דברי התוס' עדיין צריכין הבהרה שלפי שני התירוצים משתמע שהכלל שעיקר פוטר את הטפל חל רק כשיש צירוף בין אכילת העיקר והטפל, וא"כ למה הדגישו בכיוונים הפוכים איזה מהם נוכח ואיזה נעלם. וגם משמע שלפי דיעה הראשונה הכל תלוי באכילה כאחת ואילו התרוץ השני סבור שגם כונת טפל בשעת עיקר מצטרפת. ויש להבין במה נחלקו הגישות השונות.

* סוגיא זו נתלבנה בצוותא עם בני בכורי משה אריאל נ"י לקראת הבר מצוה שלו בשנת תשנ"ט.

ב. שלש גישות להבנת הכלל שעיקר פוטר את הטפל

כדי להסביר דברי התוספות נדון ביסוד הכלל שעיקר פוטר את הטפל. יש להצביע על שלש הבנות של הכלל הזה:

א. יתכן שאכילה טפלה אינה חשובה לחייב ברכה. לפי עמדה זו אין העיקר פוטר הטפל אלא שמציאות העיקר מגדירה הדבר המשני כטפל שממילא פטורה מברכה. ויש לשקול אי חוסר חשיבות טפל מצומצם להלכות ברכות או ששייך גם בתחומים אחרים.

ב. גם טפל חייב בברכה אלא שברכת העיקר שייך וכולל גם את הטפל. לפי תפיסה זו, הזיקה המיוחדת של העיקר והטפל מהווה הבסיס לדין זה. וסביר לומר שדין זה מוגבל להל' ברכות.

ג. שמא העיקר והטפל נחשבים כאכילה אחת גם אם אין תערובת אחת מכיון שיש קשר של עיקר וטפל ביניהם, והברכה הפוטרת אכילה זו נקבעת על ידי העיקר המגדיר האכילה המשולבת. לפי זה, הברכה תלויה בטיב האכילה ולא דוקא בחפצא הנאכלת. הבנה זו מקבילה למהלך הקודם במידה מסויימת שגם טפל חייב בברכה, אלא שברכת העיקר שייכת גם לטפל, אבל היא גם שונה ממנו בזה שאין הטפל קיים כמעמד נפרד אלא כחלק מאכילת העיקר. כמו הגישה הראשונה, אף עמדה שלישית זו סבורה שאין דבר טפל טעון ברכה נפרדת.

ג. הקשר לדינא דרב ושמואל בחמשת המינים

ועיין בגמרא (לו:): שסבורים רב ושמואל ש"כל שיש בו מחמשת המינים מברכין עליו בורא מיני מזונות". הנה אין הגמרא מקשרת את הדין הזה ששייך בתערובת חמשת המינים עם הכלל שעיקר פוטר את הטפל. אולם הרמב"ם (הל' ברכות ג:ד-ז) אכן מבסס את הדין של רב ושמואל בדין עיקר פוטר את הטפל. וז"ל:

קמח של אחד מחמשת המינים שבשלו בקדרה בין לבדו בין שעירבו עם דברים אחרים ... בתחלה מברך עליו בורא מיני מזונות ... במה דברים אמורים כשהיה המין הזה חשוב אצלו ולא היה טפלה, אבל אם היה אחד מחמשת המינים שעירב טפלה אינו מברך אלא על העיקר ופוטר את הטפלה

וזה הכלל בכרכות כל שהוא עיקר ועמו טפלה מברך על העיקר ופוטר את הטפילה בין שהיתה הטפלה מעורבת עם העיקר בין שלא היתה מעורבת ... כיצד היא הטפלה המעורבת כגון לפת או כרוב שבשלו ועירב בו קמח של אחד מחמשה המינין כדי לדבקו אינו מברך עליו בורא מיני מזונות שהלפת עיקר וקמחו טפלה ... כיצד היא הטפלה שאינה מעורבת הרי שצריך לאכול דג מליח ואכל הפת עמו כדי שלא יזיקו המלח גרונו ולשונו הרי זה מברך על המליח ופוטר את הפת מפני שהפת טפלה לו וכן כל כיוצא בזה.

ויש להעיר שלא רק שהרמב"ם רואה את דינא דרב ושמואל בענין תעורבת חמשת המינים כיישום של עיקר וטפל, אלא שהוא מציגו כמקרה הראשון והאב טיפוסי של עיקר וטפל, ורק אחר כך מצטט גם המקרה של המשנה של מליח ופת! אם נפרש שהדבר הטפל נחשב על פי דין כחלק משני של אכילת העיקר גם היכא שאין הם מעורבים ממש אז שיטת וסדר הרמב"ם סבירים למדי.

ולאור כל זה יש לציין שהבה"ג בהלכות ברכות הפריד בין דינא של רב ושמואל ששייך לתערובת גרידא ובין הכלל של עיקר וטפל שחל לגבי אוכלים שאינם מעורבים. ולכאורה הוא סבור שאין הדין שעיקר פוטר את הטפל מיוסד על הגדרת אכילה אחת.

ד. אכילת טפל קודם לעיקר

נחלקו הראשונים והפוסקים במצב שנאכל הטפל קודם כדי להכין ולהקל לאכילת העיקר. המהר"ח או"ז (שו"ת סי' לח) פוסק שאע"פ שמברכין על גרעיני פירות בורא פרי העץ, כשאוכלם כדי שיהא ערב לשותות אחריהם מים אין מברכין אלא שהכל.¹

ונחלקו המפרשים בהבנת דבריו, אם התכוון שכל שאוכל טפל קודם לעיקר מברך שהכל. או שמא התכוון להורות שטפל קודם לעיקר תמיד דורש ברכת העיקר, ובמקרה זה העיקר חייב בכרכת שהכל.

¹ ועיין מש"כ בהמשך לגבי פת מתובלת ואכמ"ל.

ולכאורה הדבר תלוי ביסוד הכלל של עיקר פוטר את הטפל. אם ננקוט בעמדה הראשונה שאין טפל חייב בברכה כלל, אז נסיק שתמיד מברך רק ברכת שהכל שהיא ברכה כללית על הנאת הגברא כדי לצאת מידי החיוב הכללי שלא ליהנות מן העולם הזה בלא ברכה (ברכות לה.).² אבל אם נגיד שגם טפל חייב בברכה אלא שנכלל בברכת העיקר בין בתורת עצמו או משום שנחשב כחלק מאכילת העיקר מעין תערוכת, אז בהחלט יברך ברכת העיקר דוקא כשאוכל טפל קודם לעיקר. ונפק"מ במקרה שהעיקר שנאכל אחר הטפל דורש ברכה חוץ משהכל.

ועיין בתרומת הדשן (א:לא) שבראשית דבריו פוסק שמי שאוכל כדי שיוכל אח"כ לשתות יין מברך אח"כ ברכת היין גרידא, דהיינו ברכת העיקר! ומתוך דבריו יוצא שהתכוון שיוצא בברכת העיקר למפרע, ולא שפוטור לגמרי מברכה. אלא שבהמשך דבריו הוא פיקפק שמא בכלל לא שייך הדין של עיקר פוטר את הטפל אלא אם כן העיקר נאכל קודם.

ולכל הגישות יש מקום לומר שכל היכא שאין העיקר קודם לטפל אין גדר וצירוף וחלות של עיקר וטפל, ובמיוחד לפי הגישה השנייה והשלישית. אחר כך, התה"ד ציטט דברי המהר"ח או"ז והבין שחייב תמיד לברך שהכל בטפל קודם לעיקר גם אי ברכת העיקר הוה ברכת יין.³ ויוצא שמתחיל בעל התה"ד לכל צדדי הסוגיא כפי שהצגנוהו. ועיין במג"א (סי' ריב) שפירש את דברי המהר"ח או"ז בכיוון השני, שתמיד מברכין ברכת העיקר לצאת ידי חובת ברכת בטפל גם אם נאכל הטפל קודם.

ועיין בב"י (או"ח סי' ריב) שציטט דברי התה"ד וחולק על מסקנתו שלא מברכין ברכה הראויה לטפל. וז"ל: "ונראה לי דלפי מה שכתב רבינו ... דבשביל חסרון השיעור לא שייך בו ברכה אחרת הכא נמי בשביל שבא למתק השתייה לא תשתנה ברכתו". בודאי דוחה הב"י העמדה שאין טפל חייב בברכה. וגם סבור הוא שכל שאין העיקר קודם אי אפשר לברך כבר ברכת העיקר על הטפל או לקיים חיוב הטפל ע"י ברכת העיקר. ולכן לדעתו טפל דומה לפחות מכשיעור וטעון ברכה הראויה לו.

² ועיין מאמרי ביבול היוכלות בענין ברכת שהכל. ואכמ"ל.

³ ועיין גם בדבריו בסוף התשובה כשהוא מסתפק שמא לא שייך הכלל שעיקר פוטר את הטפל בשתיית עיקר ואכילת טפל. ואכמ"ל.

הרמ"א בדרכי משה דוחה את ההשוואה בין טפל ופחות מכשיעור מכיון שטפל הוא חיסרון מהותי שהוא אכילה גרועה, ועקרונית אינה טעונה ברכה פרטית. ואין להתפלא שלפי דעתו תמיד מברכין שהכל בטפל קודם לעיקר גם אם ברכת העיקר היא ברכה אחרת.⁴

ה. הערת רבי עקיבא איגר בנוסח המשנה

הקשה רבי עקיבא איגר (בפירושו על המשנה) למה המשנה צריכה לשנות את הכלל שעיקר פוטר את הטפל אחרי שהיא כבר קבעה שברכת המליח פוטרת את הפת משום שטפלה לה.

ותירץ שבלי הכלל היה מקום לחשוב שברכת העיקר פוטרת את הטפל רק כהאי גונא שברכת העיקר היא ברכה שכוללת החפצא של הטפל גם, כגון פת ומליח שברכת שהכל של המליח שייכת גם לגבי הפת שאם בירך שהכל על פת יצא ידי חובתו. והכלל במשנה בא לחדש שברכת העיקר פוטרת את הטפל גם היכא שאין הברכה שייכת כלל לחפצא זו אי לאו היחס של עיקר וטפל. ההו"א שכלל זה שייך רק בברכת העיקר שכוללת גם את הטפל משקפת הגישה השניה לפיה הטפל זקוק לברכה, וברכת העיקר חל על הטפל. לפי המסקנה ששייך כלל זה גם כשברכת העיקר לא כולל החפצא של הטפל, יש מקום לפקפק אם החידוש של עיקר וטפל הוא שאכן חל ברכת העיקר על הטפל כה"ג בגלל מעמדו כטפל לעיקר, או שכלל זה מבוסס על גישה אחרת לגמרי – או שאין טפל זקוק לברכה (גישה א'), או שנחשב אכילת הטפל כחלק בלתי נפרד מאכילת העיקר לפחות לענין הל' ברכות (גישה ג').⁵

⁴ ועיין גם בחשק שלמה פסחים קכא., ובאו"ז הל' ק"ש סימן כה.

⁵ ועיין בהלכות ברכות להריטב"א (ד:יא) וז"ל:

מים או שמן שיש בהם בשמים ממינים חלוקים וריחם מתערב אם אחד מהם עיקר מברך על אותו שהוא עיקר, ואם כולן שוין בענינם שאין אחד מהם טפל יותר מחבירו מברך על אותו שהוא חשוב בברכה יותר ופוטר את השאר. ויש אומרים שמברך על כולם ברכה כללית בורא מיני בשמים.

יוצא לפי הדיעה הראשונה שהוגדר הדין של עיקר וטפל על ידי חשיבות הברכה. וזה סביר רק אם ברכה העיקר שייך לטפל, וגם אז זה מחודש.

ו. טפל בתוך הסעודה אי פוטר בתור עיקר לאחר הסעודה

נחלקו בירושלמי ובהראשונים באכל דבר בתורת טפל לעיקר בתוך הסעודה ואחר כך אכלו בתורת עצמו אי חייב לברך מחדש ברכתו הראויה או כבר יצא חובתו בברכת העיקר. אם נפרש שטפל אינו זקוק לברכה (גישה א') או שמתחסיים לטפל כחלק מאכילה העיקר ולא בתורת עצמו (גישה ג'), אז אין המשך וצירוף ממעמדו כטפל למעמדו כעיקר וחייב הוא לברך על אוכל זה ככל אכילה חדשה. אבל אם ננקוט בעמדה שטפל נכלל בברכת העיקר ששייך לו כה"ג (גישה ב'), אז יש מקום לטעון שכבר בירך על חפצא זו וא"צ לברך שוב למרות שהוא מתיחס אליה בצורה אחרת.

הרשב"א (ברכות מא: ד"ה שלא מחמת הסעודה) דורש ברכה נפרדת מכיון שמעולם לא ברכו על חפצא זו בתורת עצמה. וז"ל:

ומיהו קצת ראייה יש לחייב מדקיי"ל בברך על היין שבתוך המזון לא פטר את היין שלאחר המזון משום דזה לשתות וזה לשרות אלמא אף על גב דבירך על יין בתוך הסעודה כיון שאין שתייתו שבתחלה חשובה כשתייתו שבסוף לא פטר לה וצריך לחזור ולברך כ"ש הכא דלא בירך עליהן ממש אלא שנפטרו בגררא דפת ופת כבר גמר מלאכלו שהוא צריך לחזור ולברך.

הריטב"א (ברכות מא: ד"ה דברים הבאים) חולק ופוטר מן הברכה כה"ג אף על פי שמעולם לא בירך ברכה הראויה לחפץ זה. והוא דימהו לפת הבא בכסינין שלפעמים זקוקה לברכת המוציא ולפעמים לברכת בורא מיני מזונות, ואם שינה בהתיחסותו אליה לא חייב לברך ברכה אחרת אלא יוצאים בברכה שכבר בירך "אף זו כיוצא בה שכיון שנפטרו פירות אלו והורשה לאכול מהן כל זמן שלא נמלך באכילתן אוכל והולך מהם ואפילו אחר סעודתו".⁶

⁶ ועיין גם בהל' ברכות להריטב"א (ג:ד). אבל עיין גם בדבריו שם (א:לד) שאם אכל ירק שאינו נאכל חי ובירך שהכל ואז אכל ירק מבושל חייב לברך בפה"א למרות שהוא אותו מין. כנראה הוא הבחין בין אכיל בתורת טפל ועיקר, ואכילה כדרכו ושלא כדרכו.

ולכאורה הריטב"א התכוון בדמיון זה לומר שברכת העיקר חל על הדבר הטפל ונחשב שכבר בירך עליו. ההשוואה לפת הבאה בכיסנין לא היתה שייכת אם טפל מופקע מברכה או שבטל הוא לגבי אכילת העיקר. וכן משמע גם מהמשך דבריו שהביא ראיה נוספת. וז"ל:

וראיה גמורה היא ממאי דאמרינן לקמן דאיבעיא לן בשכח ולא בירך לפניו אם גומר סעודתו בלא ברכה, ואהדרינן מי שאכל שום וריחו נודף יחזור ויאכל שום ויהא עוד ריחו נודף. הרי כאן שנסתפקו מכיון שכבר נהנה מזה המין אם חוזר ומברך עליו כלל, או שיגמור לאכול ממנו בלא ברכה. וכל עיקר לא מצאו טעם לחייבו אלא מפני שאכל שום כלומר שאכילתו היתה תחלתו באיסור. אבל הכא שאכילתו תחלה בהיתר היתה ונהנה ממנו בהיתר תו לא מחייב עליה לברוכי ואוכל והולך כרצונו. וזה נכון.

הריטב"א מניח שתחילת אכילתו בתורת טפל וסופו בתורת עיקר נחשב אכילת המשך אחד כמו אכילת שום!⁷

ז. עיקר וטפל בברכה אחרונה ובברכת המצוה

המשנה והגמרא קבעו את הכלל שברכת העיקר פוטר את הטפל ביחס לברכה ראשונה. האם כלל זה שייך גם לגבי ברכה אחרונה ולגבי ברכת המצוה? אם הטפל בטל לעיקר או אם אינו נחשב על פי דין דבר חשוב, סביר לומר שהכלל הזה שייך מעבר לתחום ברכה ראשונה, מכיון שעיקר הדין נעוץ בחוסר מעמד הטפל או בטיב היחס בין העיקר והטפל. אבל אם יסוד הדין הוא שאפשר לצאת חובת ברכת הטפל בברכת העיקר למרות שהטפל נחשב עצמאי מן העיקר והוא עצמו זקוק לברכה, אז אפשר שזה דין מיוחד בהלכות ברכות, וניתן גם להבחין בין ברכה ראשונה ושאר ברכות, כגון ברכה אחרונה וברכת המצוה, כמו שמצינו שישנם מחייבים שונים ושינויים ניכרים בין סוגי ברכות שונים.

⁷ הריטב"א יישב קושיית הרשב"א מיין בתוך ולאחר המזון שטעון ברכה נוספת ששאני התם דבתחילה בירך בתורת אוכל ובסוף חייב לברך שוב מדין משקה. ואכמ"ל.

הכל בו (הל' ברכת הפירות) מפקפק שמא נבחין בין ברכה ראשונה ואחרונה. וז"ל: "וצריך לעיין לזה שאמרנו דאפילו בצנון וזית שאם היה הצנון עיקר ברכת הצנון פוטרת ברכת הזית מברכה שלפניה, אם נאמר שיפטור אותה מברכה שלאחריה גם כן או לא. ואפשר שהוא הדין דפוטר אותה מברכה שלאחריה גם כן". כנראה הוא הבין שזה דין מיוחד, ואולי מוגבל לברכה ראשונה. או שזה גופא ספיקו בטיב הכלל הזה. הרשב"א (ברכות מא: ד"ה רב פפא) והב"י (ריש סי' ריב ובסי' רח) מניחים כדבר פשוט שדין עיקר וטפל חל גם לגבי ברכה אחרונה.⁸

ועיין גם בסוגיא סוכה (לז:): "א"ל ר' ירמיה לר' זריקא מאי טעם לא מברכין אלא על נטילת לולב? הואיל וגבוה מכולן. ולגבהיה לאתרוג ולברין? א"ל הואיל ובמינו גבוה מכולן". ועיין בספר המכתם (שם): "פירוש והוא עיקר ושאר המינין טפלין לו ומברך על העיקר ופוטר את הטפילה. ויש מפרשים הואיל ובמינו גבוה מכולן ... ונקראת כל האגודה על שמו, והרי הוא כאילו מברכין על כל אחד ואחד בשמו".

לפי הדיעה הראשונה שייך הכלל של ברכת הנהנין גם לברכת המצוה.⁹ ולדיעה השנייה משמע שחל הברכה בנפרד על כל אחד מהארבעה מינים בגלל שכל אחד בנפרד נחשב כחלק מההגדרה הכוללת שנקבעה על ידי הלולב. והיה מקום לומר שהבנה זו הולמת להיבט אחד של עיקר פוטר את הטפל! והנה המכתם ניגד שיטה זו לדיעה הראשונה שמבוססת על הכלל

⁸ והם סבורים שזה היסוד לדין דברים הבאים בתוך הסעודה מחמת הסעודה שלא טעונים ברכה אחרונה נפרדת. אבל ניתן לומר שזה סוגיא נפרדת מדין ברכת הסעודה, ולא בתורת עיקר וטפל. ואכמ"ל. ולכאורה כן התכוון הגר"מ פיינשטיין זצ"ל באגרות משה (או"ח ד: מב).

⁹ ובהערות באר משה שם ציין שהמכתם אזיל בזה לשיטתו בפסחים (קטז). שאין מברכין על החרוסת אע"פ שהוא מצוה. ועיין בהערות באר משה שם שדן בשאלה אי שייך לומר שמצוה מסויימת אינה חשובה או שהיא בטילה לחברתה וכו'. ועיין ברמב"ם פיהמ"ש פסחים שסבור שאם חרוסת הוה מצוה היא חייבת בברכה, ואילו בהל' חמץ (ז:יא) הרמב"ם השמיט הצורך לברכה. ועיין בלחם משנה שם. יתכן שנחלקו בשאלה אי עיקר פוטר את הטפל בברכת המצוה, או שמא נחלקו בעצמאות מצות חרוסת. מו"ר הגרי"ד סולובייצ'יק זצ"ל פעם הציע שלפי הרמב"ם בהל' חמץ אין ברכה לחרוסת משום שאינו בגדר מעשה מצוה אלא שנוכחות החרוסת בשולחן הוה קיום המצוה בלי מעשה. ואכמ"ל.

שעיקר פוטר הטפל. כנראה הוא נוקט בתפיסה שאין חיוב לברך על הטפל או שהטפל בטל לגמרי לעיקר ואין ברכת העיקר מתיחסת לו בנפרד.^{10 11}

ח. אי טפל מצטרף לשיעור העיקר

לפי הפוסקים שעיקר פוטר את הטפל שייך גם בברכה אחרונה, מה הדין אם לא אכל העיקר כשיעור לחייב ברכה אחרונה אבל אכל הטפל כשיעור. ולכאורה הדבר תלוי בהבנת הדין של עיקר פוטר את הטפל. אם ננקוט בעמדה הראשונה שאין טפל חשוב לחייב ברכה מסתמא לא יברך

¹⁰ ועיין ברמב"ם הל' לולב (ז:ז): ששינה מניסוח הגמרא וכתב "מברך תחלה על נטילת לולב הואיל וכולן סמוכין לו" ועיין במפרשים שדנו בזה. רבינו מנוח הבין שזה מבוסס על הדין שעיקר פוטר את הטפל. ביחס לדיעות בספר המכתם, יתכן שהענין גם תלוי בשאלה מרכזית שנדונה בסוגיות בלולב הגזול אם כל מין מהוה גם קיום בפני עצמו. עיין למשל, בדברי רבינו שמחה בהג"מ (הל' לולב ז:ז), ובשו"ע ומג"א בענין סח בין מין ומין אי מברך בנפרד וכו'. ואכמ"ל.

¹¹ ועיין במשנה האחרונה בפסחים (קכא). שנחלקו רבי ישמעאל ורבי עקיבא אם ברכת הפסח פוטרת של זבח. ובגמרא תלו מחלוקת זו בשאלה אי זריקה בכלל שפיכה. ועיין בירושלמי שהקשה ר' זעירא שהיה צריך להיות הפוך שהרי פסח בכלל זבח ואין זבח בכלל פסח. ותירץ ר' מנא ש"הפסח עיקר והזבח טפילה". לפי מסקנת הירושלמי משמע ששייך חכלל שעיקר פוטר הטפל גם בברכת המצוה. ויש לחקור אי גם ההור"א משקפת גישה להדין של עיקר וטפל שמדין חלות הברכה הכללית על המצב הפרטי, או שזה דין אחר לגמרי.

ועיין גם בסוף תוד"ה כשתמצא בשם ר' חיים כהן.

ועיין ברשב"ם על המשנה. לרוב הראשונים המשנה דנה בחגיגת יד' שבא עם הפסח וכדי שיהא על השובע. גם לפי זה, יש מקום לעיין עד כמה חגיגה זו הוה קיום עצמאי ביו"ט של פסח, שהוא ערב חג המצות, כל שהיא גם תורמת לפסח. ואכמ"ל. אבל יש דיעה אחת שנחלקו גם בנדרים ונדבות אחרים, ואז קשה יותר לומר שהזבח ממש משולב או טפל לפסח.

ועיין בחשק שלמה על אתר שהקשה איך יתכן שיפטר ברכת הזבח ע"י ברכת הפסח שאינו נאכל אלא אחריו. ויש לדון בזה על רקע דיון הראשונים והפוסקים בענין טפל קודם לעיקר, כדצינו לעיל. אבל אם הדין הזה של המשנה לא מבוסס על הכלל של עיקר וטפל, יש לחלק בשאלה זו גם.

יש גם דיון בראשונים ובפוסקים (רבינו יונה ורמ"א וכו') לענין חיוב נטילת ידים באכל פת בתורת טפל. ויתכן שתלוי בטיב הכלל שעיקר פוטר הטפל. ואכמ"ל.

ברכה אחרונה כה"ג.¹² אם נגיד שטפל חייב בברכה אלא שברכת העיקר חלה על הטפל, כל שאינו יכול לברך ברכת העיקר חייב לברך ברכת הטפל. אם הטפל נחשב כחלק מאכילת העיקר שמא גם יכול להשלים שיעור העיקר ולחייב ברכה אחרונה של העיקר.

ועיין בשער הציון (או"ח סי' רח סק"ע) שמסתפק בדין היכא שיש ספק חיוב ברכה אחרונה על העיקר. ומשמע שאין טפל לגמרי פטור אבל גם אינו מצטרף להשלים שיעור העיקר, אבל כל שיש ספק חיוב מצד העיקר אי אפשר להתיחס ולברך על הטפל בתורת עצמו. ואולי סבור הוא שרק כה"ג יש הגדרה של טפל ועיקר הפוטר הטפל מצד ברכה האחרונה. או שמא הוא סבור שכל שיש חיוב מצד העיקר, חייב הטפל בתורת טפל לעיקר גרידא, למרות שאינו משתלב עם העיקר כאכילה או חפצא אחת.

ועיין בעמק ברכה (ברכת הנהנין, אות ה) שתמה על החפץ חיים בזה שהרי אין הפשט שטפל אינו חייב בברכה אלא שנכלל ויוצא אגב ברכת העיקר. ולכן אם למעשה אינו מברך על העיקר, גם אם זה בגלל ספק חיוב ברכה, ודאי חייב לברך על הטפל בתורת עצמו.

ועיין באגרות משה (או"ח ד: מב) שנשאל בשאלה זו ופיקפק בה. בתחילת דבריו צידד לומר שחייב לברך ברכת הטפל שהרי הכלל אינו קובע פטור טפל אלא שנפטר בברכת העיקר כל היכא שיש ברכת העיקר. והוא דוחה כסבור בעלמא העמדה שיברך ברכת העיקר משום שהטפל מצטרף לשיעור העיקר. אבל בסוף הוא הסיק במקרה שאכל שיעור פת כטפל למליח (שאכל פחות מכשיעור) שיברך בנ"ר, אך מטעמים אחרים. בכל אופן נמצא שכל הגישות להבנת הכלל שעיקר פוטר הטפל מתבטאות בדברי הפוסקים בענין שאלה זו.

ט. הבנת שני הדיעות בתוס'

לאור הנ"ל, אפשר להציע הסבר להמחלוקת בתוס' הנ"ל. הקשינו שלפי שתי הדיעות משמע שבעינין אכילת עיקר וטפל בבת אחת, ובמה

¹² אלא אם נאמר שהעובדה שיש שיעור של הטפל ולא של העיקר קובעת שלגבי ברכה אחרונה אין הגדרה של עיקר וטפל. וא"כ יצא חידוש שאף אם שייך הכלל של עיקר וטפל גם לברכה אחרונה שמא הוא מוגדר באופן אחר.

שונים הם. אבל כעת אפשר להבין שדיעות אלו משקפות גישות שונות בהבנת הכלל שעיקר פוטר את הטפל.

הדיעה הראשונה מדגישה את הצורך שהעיקר יהא נוכח בזמן אכילת הטפל. ונראה לפרש שזה מבוסס על התפיסה שטפל פטור מן הברכה כל שהוא מוגדר כטפל אגב התיחסותו להעיקר, וממילא הכל תלוי בנוכחות העיקר.

אבל הדיעה השניה מדגישה דוקא שהטפל חייב להיות מצורף להעיקר ושיהא גם כונה להטפל כבר באכילת העיקר. ואולי זה מתאים להשיטה שאכילת הטפל צריכה להשתלב בתוך אכילת העיקר כדי להיתפס בברכתו. ועיין ברז"ה (וברשב"א מא: ד"ה רב פפא) שיש צורך שיהא הטפל נוכח בזמן ברכת העיקר, ולא רק בזמן אכילת העיקר. ואולי דרישה זו תואמת הגישה שברכת העיקר חלה על הטפל, ואז הכל תלוי בזמן הברכה.¹³

¹³ לפי הבנת רבינו יונה בסוגיא דפירות גנוסר ומליח (מד). אין מקום לקושיית התוס', ואין שום סיבה לאמץ כללי הראשונים שיצאו מקושיא זו. ועיין גם בדברי רעק"א במשנה שהסביר שמדובר בשינוי מקום. וראוי לציין שכללים אלו לא מופיעים כלל ברמב"ם. ואכמ"ל.